ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

З Б О Р Н И К

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LVI/1

НОВИ САД
2013

UDC 811.14’02’373.6
Изворни научни рад

Орсат Лигорио

ПОРИЈЕКЛО ГРЧКОГ ИХТИОНИМА ΔΕΛΦΊΣ (И ПРОБЛЕМ МЕДИТЕРАНСКОГ ПРАКОРИЈЕНА *$G^{W}VL$-/*$SK^{W}VL$-)*

Грч. δελφίς ‘дупин’ изводи се из и-е. *$g^{w}elb^{h}$- ‘утроба’. Упоређујући ром. коријене *GALFIN- и *GULFIN-, реконтруисане на темељу шпанских и италијанских дијалеката, са грчким варијантама δελφίς и βέλφις опажамо смјену оклузива налик оној у предгрчкој позајмљеници γέφυρα ‘мост’, са варијантама βέφυρα и δέφυρα. Из разлога који се тичу реалија тврдимо да се поријекло грч. ихтионима δελφίς може тумачити и супстратским, а не само индо-европским исходиштем.

Кључне ријечи: ихтионимија, етимологија.

Derived from PIE *$g^{w}elb^{h}$- ‘womb’, Gr. δελφίς ‘dolphin’ – when compared to PRom. *GALFIN- and *GULFIN- reconstructed on the basis of Spanish and Italian dialectal data – shows a kind of consonant alternation like the one seen in the Pre-Greek loanword γέφυρα ‘bridge’ alternating with βέφυρα and δέφυρα. Based on the realia we proceed to claim that Gr. δελφίς could conceivably derive not from the Indo-European proto-language but the Mediterranean substratum.

Key words: ichthyonymy, etymology.

1. Увод. У овом чланку, у којем се расправља о поријеклу грчког ихтионима δελφίς ‘дупин’, у питање доводимо успостављену етимологију (< и-е. *$g^{w}elb^{h}$- ‘утроба’), а ријеч на темељу упоређења грчких и романских варијаната умјесто тога приписујемо супстратској баштини и, најзад, повезујемо са лат. *squalus* ‘ајкула’.

„Niti jedan od morskih stanovnika nije u Antiki uživao takav glas i poštovanje kao dupin,” пише В. Винја (Vinja 1986: II 191). Заиста, далеко би нас одвело набрајање свих мјеста из грчке и римске књижевности на којима се дупин помиње па ћемо се овдје ограничити само на она најважнија. Грч. δελφίς помиње се први пут у Хомера (*Il*. 21, 22; *Od*. 21, 96); значење недвојбено ‘дупин, *Delphinus delphis*’.[1] Варијанте обухватају еол. βέλφις (*EM* 200, 24), са тзв. ретракцијом акцента, и млађе δελφίν. Добар и племенит, дупин се по мишљењу старих особито старао за своје младе, в. Аристотел (*HA* 631a 10–20) и Плиније (*NH* 9, 21); осим тога, био је на гласу као изузетно брза (Пиндар *N* 6, 61)

* Овај је чланак резултат рада на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*” (178007), који финансира Министарство просвјете, науке и технолошког развоја Републике Србије. На сугестијама и коментарима захвалан сам А. Ломи и Н. Вулетићу.

[1] Грч. δελφίς рано је посуђен у латински и тамо се у истоме значењу јавља у облику тематизиране *n*-основе, тј. као лат. *delphīnus;* код пјесника царског доба јављају се, иако ријетко, варијанте *delphis* и *delphīn*.

и чак музикална живина (Елијан, *NA* 12, 45). Сујевјерни га рибари нису ловили; дапаче, уловити дупина сматрало се табуом. (Ловили су га само Трачани, в. Опијан, *H.* 5, 416). Обрнуто, угледати дупина уочи риболова и данас се у многим медитеранским земљама сматра добрим знаком, уп. тур. изреку *onların görmesi uğurlu sayılır* „видјети њих добар је знак”.[2]

2. Проблем. Грч. δελφίς ‘дупин’ *consensu omnium* потјече од и-е. **g^{w}elb^{h}*- ‘Gebärmutter’ (Pokorny 1959: 473), уп. грч. δελφύς ‘утроба’ (Хипокр.) < и-е. **g^{w}elb^{h}u*- и композитум ἀδελφεός ‘рођени брат’ (Хом.) < и-е. **sm̥-g^{w}elb^{h}*-; топоним Δελφοί ‘Делфи’ вјероватно не спада овамо. В. Frisk (1960: I, 362*sq.*), Chantraine (1968: I, 261) и Beekes (2009: I, 313*sq.*). Но, дочим је семантичка мотивација именицâ δελφύς и ἀδελφεός јасна, сам δελφίς је мотивацијски нејасан: или би обликом био налик изнутрицама (в. Kretschmer 1893: 170) или – метафорички према грч. δέλφαξ ‘прасе’ (Херод.) < и-е. **g^{w}elb^{h}*- – (*sc.* морско) ‘прасенце’.[3] Обзиром да већина грч. ихтионима потјече из тзв. предгрчког супстрата, ми се питамо није ли и δελφίς потекао прије одатле?[4]

У погледу прагрчке етимологије, из варијаната δελφίς и βέλφις јасно је да ријеч може потјецати само од коријена **g^{w}elp^{h}*-. (Наиме, у еолском дијалекту лабиовелари дају билабијале чак и пред предњим вокалима, уп. еол. πέμπε ‘5’ < и-е. **penk^{w}e,* в. и Rix 1992: 85*sqq.*). Осим на овај начин, варијанте δελφίς и βέλφις могу се објаснити још само супстратским, тј. предгрчким или медитеранским поријеклом. (Најрецентнији приказ овог супстрата в. у Beekes 2010: xv–xlv.) У предгрчким се позајмљеницама тог типа смјењују – овисно о дијалекатској посвједочености и географској распрострањености – час δ, час β, час γ, уп. хом. γέφυρα, беот. βέφυρα и крет. δέφυρα, све у значењу ‘мост’.[5] Ми – будући да невољко прихватамо индо-европско поријекло – вјерујемо да и хом. δελφίς и еол. βέλφις одражавају сличну, мада наизглед непотпуну, алтернацију.

Да ли је такво становиште одрживо?

Ово је питање, колико нам се чини, уско везано за питање поријекла романских ријечи за дупина. *REW* (2544) наводи бреш. *dalfí*, тарент. *garfino*, ит. *dolfino*, корз. *golfinu,* fурл. *dulfin,* јфр. *dalfiná,* пров. *dalfí* (> фр. *dauphin*), кат. *delfí*, валенц. *galfí,* галиц. *golfin*, порт. *golfinho.* Уп. и шп. *golfín* поред *delfín* (corominas 1954: 121). Прихватимо ли да ове ријечи заиста потјечу од лат. *delphīnu* (< грч. δελφίς), морамо се одмах запитати: 1) зашто већина романских језика у погледу вокализма показује или **dalfin*- или **dulfin*- а

---

[2] Више о дупину у античкој књижевности доносе Burr-Stebbins (1929) и Thompson (1947: 52–56).

[3] Уп. Chantraine *l.c.*: „Il pourrait y avoir une sorte de sobriquet: le ‚goret’ de la mer”. Иако се прасетом на Медитерану обично називају друге врсте, нпр. *Scotoplanes globosa* (уп. порт. *porco-do-mar*) или *Centrina salviani* (уп. с-х. *ūpracaų*), тако се каткад назива и дупин, уп. јфр. *por marin.* Но, дупин би могао бити и ‘риба са матерницом’, што јесте за једног сисара дистинктивно, али обзиром на табу (в. горе) није изгледно.

[4] Обузет потрагом за предгрчким лексемима, Бејкес (Beekes 2009) поред и-е. **g^{w}elb^{h}*- на медитеранско поријекло ни не помишља; његов предшасник Фирне (Furnée 1972) такође ријеч не помиње.

[5] Да су у фонетском инвентару предгрчког супстрата постојали лабиовелари, види се из парова попут мик. *qa-si-re-u* и грч. βασιλεύς ‘краљ’ (Beekes 1995/6: 12*sq.*).

не **DELFIN*-, и 2) зашто неки романски језици у погледу консонантизма поред **DALFIN*- и **DULFIN*- показују и **GALFIN*- и **GULFIN*-?[6] На ова питања романистика још нема одговора.

Што се облика са *g*- тиче, Мејер-Липке *l.c.* једноставно констатује: „Die *g*-Formen sind nicht erklärt". Батисти – Алесио (*DEI s.v. graffino*) тумачећи јит. облике *graffino* 'emblema della città di Taranto rappresentante un delfino' и *graffinë* 'delfino' предлажу „un incontro della voce greco-latina con un messapico **galbas* < i.-e. *g*^{wh}*olb*^{h}*o*-" што не објашњава шпанске и каталанске варијанте. Будући да Corominas (1954) и Alcover – Moll (1993) иберске варијанте не тумаче, задња остаје она Вартбургова (*FEW s.v. delphinus*) који проблем правилно идентификује али га не рјешава: „Ob der grund zu dieser differenzierung [*sc*. **DELFIN*- : **DALFIN*-, **DULFIN*-] und zur verteilung in dialektalen verschiedenheiten des griech. zu suchen ist, weiß ich nicht. [...] Auch woher das im westl. Mittelmeer häufige g- stammt, ist nicht abgeklärt."

Ми узимамо да облици **GALFIN*- и **GULFIN*- успостављени на темељу италијанских и шпанских дијалекталних потврда употпуњују грчку грађу и да у поређењу са хом. δελφίς и еол. βέλφις упућују на исти тип алтернације који опажамо у варијантама γέφυρα, βέφυρα, δέφυρα (в. горе). Ако је тому тако, грч. δελφίς ће поријеклом бити предгрчка позајмљеница од извјесног пракоријена **g*^{w}*Vlp*^{h}-.[7] Будући да је медитерански протосупстрат познавао сегменат -*p*^{h}- у својству суфикса, предгрчки коријен **g*^{w}*Vlp*^{h}- можемо онда анализирати као **g*^{w}*Vl*-*p*^{h}-, гдје је **g*^{w}*Vl*- коријен у правом смислу, а **-*p*^{h}- суфикс какав се још види у грч. μαστρο-φ-ός 'старатељ', σέρ-φ-ος 'невид', σέσυ-φ-ος 'лукав' итд. (в. Beekes 2010: xxxiv*sqq.*).

Да ли је тај предгрчки коријен **g*^{w}*Vl*- оставио још каквог трага? Ми бисмо као сродан грчком δελφίς предложили лат. ихтионим *squalus* 'ајкула, *Selachius*' (Ен.).[8] У томе случају поред коријена **g*^{w}*Vl*- треба претпоставити

---

[6] Од облика из *REW*-а само кат. *delfí* показује *e*-вокализам, а сви остали облици показују вокалиам типа *a*- или *o*-; очевидно, тарент. *garfino,* корз. *golfinu,* валенц. *galfí,* галиц. *golfin*, порт. *golfinho* осим тога показују и *g*- мјесто *d*- и тако упућују на коријен **GALFIN*-, тј. **GULFIN*-. За корзички *NALEC* (карта бр. 801 'le dauphin') доноси и ове облике: *u galf'inu* (Calvi), *u galfin'otu* (L'Isula), *u galf'inu* (Centuri); за каталански alcover – moll (*s.v. dofí*) доносе и варијанту *galfí* (Vinaròs), в. и (Corominas 1995: 156*sq.*). С-х. *дупин* је посебан случај јер – због коинцидентног исхода јерова уз ликвиде – може подједнако да одражава и *e*- и *u*-вокализам; в. и *ERHSJ* (*s.v. dùpīn*). Међутим, како алб. *dulfin* упућује на **DULFIN*-, може се за *Balkanlatein* (па онда и за далматски) претпоставити облик са *u*-вокализмом; то подупире и чињеница да у позајмљеници *дупин* нема ликвидне метатезе.

[7] У свјетлу такве претпоставке могуће је објаснити и облике са *a*-вокализмом упоређујући их са супстратским варијантама попут грч. Δελμάται/Δαλμάται, тј. лат. *Delmatae*/*Dalmatae* гдје слијед C*el*C- такође постаје C*al*C- (под условом да се у том случају не ради о асимилацији *o–a* > *a–a*). Готово идентичну алтернацију вокализма коју опажамо у варијантама **DELFIN*-, **DALFIN*-, **DULFIN*- налазимо и у варијантама топонима Δελφοί који је посвједочен још као Δαλφοί и Δολφοί (Chantraine 1968: 261); ово примјећују и Батисти – Алесио (*DEI s.v. dolfino)* додајући да „l'alternazione della vocale pretonica può essere [*sc*. anche] latina, *cfr.* lat. *oliva* contro il gr. ἐλαία"; но, како је 'маслина' и сама супстратског поријекла, разлика између овог грчког и латинског облика само упућује на алтернацију између *a* и *o* у супстрату коју смо већ илустровали. Што се Скокова покушаја да објасни *o*-вокализам млет. *dolfin* тиче, и то тврдећи да „*e* > *o* zbog labiovelara *f*" (*ERHSJ s.v. dùpīn*), ради се о нејасну покушају и јамачно Псеудо-Скокову а не Скокову дјелу.

[8] Ernout-Meillet (1951: 1139), Walde – Hoffmann (1954: 582) и de Vaan (2008: 584) без одлучне етимологије. Уочи *a*-вокализам какав се још види у рефлексима ром. коријена **DALFIN*- и **GALFIN*-.

и варијанту **sk^{w}Vl-*, са *s*-протезом (или *s-mobile*) и консеквентним обезвучењем лабиовелара.[9] Варијанти **sk^{w}Vl-* могао би онда да буде сродан предгрчки ихтионим ἄσπαλος (Thompson 1947: 18), непознатог значења, који помиње Хесихије, уп. ἀσπάλους τοὺς ἰχθύας, Ἀθαμᾶνες. Значење таквог пракоријена било би – макар ако је веза са лат. *squalus* тачна – '(*sc*. морска) неман', уп. и грч. σκύλιον 'ајкула, *Scyllium canicula*' (Thompson 1947: 246*sq*.).[10]

3. Закључак. Када се упореди са прароманским конструктима **GALFIN-* и **GULFIN-* и еол. варијантом βέλφις, хом. δελφίς 'дупин' показује исти тип алтернације који се опажа у предгрчкој позајмљеници γέφυρα 'мост' са варијантама βέφυρα и δέφυρα; наиме, смјену консонаната β, δ и γ. На темељу овог упоређења ми спекулишемо да грч. δελφίς не потјече од и-е. **g^{w}elb^{h}-* 'утроба' него од медитеранског пракоријена **g^{w}Vl-p^{h}-* 'морска неман'; романске су *g*-варијанте у том случају могле потећи или непосредно из супстрата или посредством непосвједочене грчке варијанте коју упоређење са хом. γέφυρα претпоставља. Са варијантом овог медитеранског пракоријена могао би *in ultima linea* бити сродан и лат. ихтионим *squalus* 'ајкула', иначе непознате етимологије.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Alcover, Antoni Maria, Francesc de Borja Moll. *Diccionari català-valencià-balear.* Palma, 1993.

Beekes, Robert S. P. Aitihopes. *Glotta* 73 (1995–6): 12–34.

Beekes, Robert S. P. *Etymological Dictionary of Greek*. Leiden – Boston: Brill, 2010.

Burr-Stebbins, Eunice. *The Dolphin in the Literature and Art of Greece and Rome.* Menasha: Banta, 1929.

Chantraine, Pierre. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque.* Paris: Klincksieck, 1968.

Corominas, Joan. *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana.* Sv. II. Berna: Francke, 1954.

Coromines, Joan. *Diccionari etimològic i complementary de la llengua catalana.* Sv. III. Barcelona, La Caixa, 1995.

[9] Будући да се у многим предгрчким позајмљеницама слободно смјењују *mediae*, *tenues* и *aspiratae*, чини се да предгрчки супстрат, што се види и из особитости линеара Б, није познавао опозицију по звучности, уп. и Beekes (2010: xvi). Мјесто тога супстрат мора да је разликовао – као уосталом и многи анатолски језици – напете (*fortes*) и ненапете оклузиве (*lenes*). Ако је тако, аквизицијом би *s*-протезе коријен **g^{w}Vl-* са ненапетим лабиовеларом **g^{w}* природно прешао у **sk^{w}Vl-* са напетим **k^{w}*. (Протеза типа *s* добро је посвједочена у ријечима предгрчког поријекла, уп. βάταλος/ σπάταλος 'развратан' и φαττάγης/σπαττάγης 'мравојед'.)

[10] У свјетлу такве претпоставке, као сродно ваља у обзир да се узме и митолошко име грч. Σκύλλα > лат. *Scylla,* са правилним развојем **sk^{w}ul-* > грч. Σκύλ-, уп. грч. κύκλος 'коло' < и-е. **k^{w}uk$^{(w)}$lo-*. За *u*-вокализам уп. **DULFIN-* и *GULFIN-*. (Уп. и могући апелатив σκύλλα 'нека риба', Ник. *fr.* 137). Гемината је нејасна. Са коријеном **g^{w}Vl-* не чини се сродан – иако је семантички привлачан – грч. ихтионим φάλλαινα 'кит' (Thompson 1947: 275), тј. лат. *ballaena* '*id*.' (Пл.). Но, ова ријеч показује алтернацију **-l-/*-ll-* какву видимо и у σκύλλα/σκύλιον; уп. наиме грч. варијанту φάλαινα (*codd*.) и лат. *balaena* (Плин.). За суфикс уп. μύρ-αινα 'мурина', σκόρπ-αινα 'шкрпина'. Иако би латински ихтионим могао бити сабелска позајмљеница, са типичним развојем лабиовелара, у грчком нема такве супстратске позајмљенице која би у исти мах показивала смјену β, δ, γ и φ.

DEI: Carlo Battisti, Giovanni Alessio. *Dizionario etimologico italiano.* Firenze: Istituto di glottologia, 1950–7.
de Vaan, Michiel. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages.* Leiden: Brill, 2008.
ERHSJ: Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I. Sv. I–III. Zagreb: JAZU, 1971–4.
Ernout, Alfred, Antoine Meillet. *Dictionnaire étymologique de la langue latine.* Paris: Klincksieck, 1951.
FEW: Walther von Wartburg. *Französisches Etymologisches Wörterbuch.* Sv. III. Leipzig – Berlin: Teubner, 1934.
Frisk, Hjalmar. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, I. Heidelberg: C. Winter, 1960.
Furnée, E. J. *Die wichtigsten konsonantischen Erscheinungen des Vorgriechischen: mit einem Appendix über den Vokalismus.* Den Haag: Mouton, 1972.
Kretschmer , Paul. [Recenzija W. Prellwitz 1892.] *Deutsche Literaturzeitung* 14 (1893): 169–171.
NALEC: Marie-José Dalbera Stefanaggi, Roger Miconi. *Nouvel Atlas Linguistique et Ethnographique de la Corse.* Sv. *II:* Ajaccio – Paris: Piazzola – CTHS, 2008.
Pokorny, Julius. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke, 1959.
REW: Wilhelm Meyer-Lübke. *Romanisches etymologisches Wörterbuch.* Heidelberg: C. Winter, 1911–1920.
Rix, Helmut. *Historische Grammatik des Griechischen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992.
Thompson, D. W. *A Glossary of Greek Fish.* Oxford: University Press, 1947.
Vinja, Vojmir. *Jadranska fauna: Etimologija i struktura naziva.* Sv. I–II. Split: Logos, 1986.
Walde, Alois, Karl Hoffmann. *Lateinisches etymologisches Wo¨rterbuch.* Sv. II. Heidelberg: C. Winter, 1954.

Orsat Ligorio

ON THE ORIGIN OF THE GREEK ICHTHYONYM ΔΕΛΦΙΣ (AND THE ISSUE OF THE PRE-GREEK ROOT *$G^{W}VL$-/*$SK^{W}VL$-)

S u m m a r y

A supposed derivative of PIE *$g^{w}elb^{h}$- ‘womb’ (Pokorny 1959: 473), Gr. δελφίς ‘dolphin’ is considered to be a part of the inherited lexicon, cf. Frisk (1960: I, 362*sq.*), Chantraine (1968: I, 261) and Beekes (2009: I, 313*sq.*). When compared with Aeol. βέλφις and PRom. *$GALFIN$-/*$GULFIN$-, it, however, appears to exhibit a labiovelar-like alternation comparable to Gr. γέφυρα, of Pre-Greek origin, alternating with βέφυρα and δέφυρα. Assuming that the forms reconstructed on the basis of Italo- and Ibero-Romance dialectal data constitute the missing link, we proceed to speculate about the origin of Gr. δελφίς. If a substratum origin is supposed, a comparison with Lat. *squalus* ‘shark’ would appear likely; if an Indo-European origin is maintained, Proto-Romance forms would require an internal explanation for their aberrations, i.e. d-/g- and -e-/-a-/-u- alternation.

Universiteit Leiden
Faculteit der Geesteswetenschappen
Leiden University Center for Linguistics (LUCL)
P.N. van Eyckhof 3, NL-2311 BV Leiden
orsat.ligorio@gmail.com